

ІДЕЇ СПРАВЕДЛИВОГО СУСПІЛЬСТВА У ФІЛОСОФІЇ ІВАНА ФРАНКА

У статті на основі аналізу філософських праць Івана Франка розкрито ідею справедливого суспільства, розуміння соціалістичного устрою та соціального поступу.

Ключові слова: *справедливе суспільство, соціалізм, поступ, «народна держава».*

Упродовж усієї історії людства існувала проблема побудови справедливого суспільства, тобто суспільства, в якому люди знищили соціальну нерівність, за що й несуть лише справедливе покарання. Це суспільство, де всі люди, незалежно від віку, статі, соціальної та релігійної ідентифікації мають достатньо можливостей, щоб жити, навчатися, працювати, створювати сім'ю та духовно розвиватися. І навіть сьогодні перед нашою молодою державою, перед кожним її громадянином, стоїть питання: як досягти справедливого суспільства? Над цим питанням замислювалось не одне покоління мислителів, кожен з яких висував свої критерії досягнення ідеалу – починаючи від розвитку продуктивних сил та виробничих відносин та закінчуючи всезагальним розвитком людини та її знань. Сюди належать М.Драгоманов, Г.Сковорода, Леся Українка та багато інших.

Вагомий внесок у розвиток проблеми справедливого суспільства та шляхів його досягнення вніс видатний представник суспільно-філософської думки України Іван Франко, який стверджував, що суспільна еволюція є суперечливим та діалектичним процесом, який поєднує в собі і прогрес, і регрес. У своїх працях мислитель глибоко відображає інтелектуальне та суспільно-політичне життя більш як 50-річного періоду історії не лише українського, а й усіх інших народів тодішньої Європи. Це людина з широким світоглядом, науковим розумінням природи та суспільства в їхньому історичному минулому, в розвитку, людина яка при цьому прозорливо вдивлялася вперед, у майбутнє історії людства.

Тому **метою** даної роботи є розкриття поглядів І.Франка на справедливе суспільство через побудову соціалістичного устрою.

Ідеї видатного мислителя не були однорідними та зазнавали еволюції. Щоб зрозуміти це, варто порівняти статті «Наука і її взаємини з працюючими класами» (1878), «Що таке соціалізм?» або «Мислі о еволюції в історії людськості» (1881) з працею «Що таке поступ?» (1903).

Молодий І.Франко на рубежі 70-80-х років XIX ст. сповідував соціалістичну ідею як спосіб реалізації соціалістичного суспільства. Вагоме місце тут займає щастя людини. Саме до щастя завжди прагнуть люди, саме заради нього вони народжуються на світ, навчаються, працюють та й взагалі живуть: «... того щастя вона (людина) досягне аж тоді, коли наука і праця зіллються до неї воедино; коли всяка її наука буде корисною працею для суспільства, а всяка праця буде виявом її розвинутої думки, розуму, науки» [3, 33]. Для досягнення щастя людиною, а отже, і справедливого суспільства, І.Франко вирішив дослідити процес становлення людини, в якому виділив два об'єктивні чинники. Перший, коли зовнішні обставини переважають над людиною в її боротьбі за існування, а другий, коли сама людини починає контролювати ці обставини та переважає над ними. І далі: «І народи тільки тоді зможуть досягнути щастя і свободи, коли всі будуть вченими працівниками, тобто коли кожний буде розвинутий розумово, по можливості якнайвсебічніше, і коли кожен буде у змозі використовувати свої сили на добро загалу і на добро своє власне» [8, 33]. Такі думки обґрунтовуються у статті «Що таке соціалізм?». Такий суспільний устрій І.Франко

вважає значно прогресивнішим, ніж тогочасний лад. Тут не повинно бути сліпої конкуренції, а «вільний договір общини з общиною, народу з народом». Саме сліпа конкуренція зводить людину до рівня тварини, принижує її людську гідність та заважає досягнути «ідеал людської досконалості». Такого ідеалу можна досягти лише «при соціалістичному ладі як найвільнішому й такому, що забезпечує народові матеріальне існування» [8, 34].

В праці «Що таке соціалізм?» мислитель дає визначення найкращому на той час для нього ладу: «Соціалізм – то є прагнення усунути всяку суспільну нерівність, всяке визискування і всяке убогство; запровадити справедливіший, щасливіший лад, ніж нинішній...» [8, 44]. А для цього необхідно, щоб «нинішній виробничий капітал, тобто ґрунти, фабрики, машини й інші знаряддя праці, а також сировина перейшли від приватної власності окремих людей до загальної власності» [8, 44].

І.Франко вважає неправильним, коли вся власність належить окремим людям чи державі: «Було б найсправедливіше, аби те, що виробило людство, належало йому всьому, було його спільною і вічною власністю, з якої рівною мірою могла користатися кожна людина і до якої зі свого боку кожен повинен був би докласти також свою працю, скільки хто зможе» [8, 45].

Що ж є джерелом та рушієм суспільного прогресу? І.Франко вважає, що «боротьба за існування – се головна движуча сила еволюції в світі істот органічних» [3, 33]. Суспільний прогрес можливий лише за умови еволюції поняття «органічна істота – тварина – людина». Коли люди усвідомлять свою людську сутність, тоді зможуть створити вільну громаду, побудувати суспільство вільних особистостей, де немає насильства та обмеження свободи. В такій громаді не буде держави, бо «над народом не буде управи згори, а сам народ здолу (т.є. від громад) управляє сам собою, працює сам на себе, сам образується і сам обороняється» [3, 139]. Подібні думки співзвучні з поглядами й інших тогочасних мислителів, зокрема К.Маркса, Ф.Енгельса, Г.Спенсера тощо.

Варто зауважити, що І.Франко виступає проти раптового проведення соціалістичної реформи: «Соціалістична пропаганда має на меті не раптове проведення реформи, а, власне, розумне, продумане і якнайдосконаліше її впровадження. Одночасно хоче вона шляхом підготовки й освіти народу запобігти страшному, кривавому вибухові, який через зростаючий утиск, злидні і збільшення кількості пролетаріату був би невідворотним і для всієї народної освіти, для всього поступу дуже шкідливим» [8, 53]. Філософ розумів, що в майбутньому побудова нового суспільного устрою буде визначатися ступенем опору пануючих верств. У вірші «На суді» (1880) І.Франко висловлює думку про можливість як мирного, так і не мирного шляхів до майбутнього:

... Сей лад
Перевернути хочем ми,
Не зброєю, не силою
Огню, заліза і війни,
А правдою, і працею,
Й наукою. А як війна
Кривава пожадобиться –
Не наша буде в тім вина [5, 53].

Тобто філософ, враховуючи конкретно-історичні умови, допускав можливість різних шляхів переходу до нового суспільного устрою, проте перевагу надавав мирним засобам.

Мислитель наголошує, що «ідея соціалізму прагне до загальної свободи всіх людей... Соціалізм хоче всім дати можливість користуватись наукою, мистецтвом і вигодами життя і всюди, де тільки можна, говорити про справжню свободу» [8, 50].

Для утворення справедливого суспільства необхідно встановити мир у всьому світі. На думку І.Франка, це завдання покликаний реалізувати соціалізм: «Ідея соціалізму прагне зрештою до найтіснішого збратання (федерації) людей з людьми і народів з народами як вільних з вільними і рівних з рівними, прагне тим самим до зниження усякого підданства, всякої політичної залежності, всякого уярмлення одного народу іншим, і до ліквідації воєн як таких, що чужі людській природі, бо знищують поступ, здичавлюють людину... Ідея соціалізму прагне тим самим і до знищення всяких класових привілеїв і усіх станів, і до цілковитого зрівняння прав жінок з правами чоловіків» [8, 50].

Соціалізм не є єдиним цілим, оскільки завжди існували та існують різні соціалістичні теорії (починаючи від Платона та закінчуючи сьогоднішнім), які суттєво відрізнялися один від одного. Хоча соціалізм може мати різний вигляд, проте його основою є: «природне право справедливості, вище і святіше від усякої умови, жадає, аби була захована рівність між працею і зарплатою... От то, то! Се і єсть основа соціалістичної доктрини...» [3, 25].

Отож, вищезгадані слова ще молодого І.Франка свідчать про прагнення встановити повну рівність всіх людей перед законом, можливість особистості вільно реалізовувати свої здібності та працювати на спільне благо.

У 1903 році І.Франко написав працю «Що таке поступ?» в якій визнав, що все в світі змінюється, але всерівно веде до добра. Поступом на шляху еволюції людства є поділ праці, який веде до прискорення процесу праці та її вдосконалення.

Внутрішнім джерелом поступу І.Франко вважає самопочуття людини. Для цього він порівнює людину-лісовика та людину з цивілізованого світу. Людина-лісовик, «що має, те все зробив собі сам, і не потребує нічого більше. В тім, що робить, він звичайно не потребує помочі інших... Його зв'язок з громадою, державою чи народом майже не існує» [7, 315]. І таку людину її стан цілком влаштовує, вона щаслива та насолоджується свободою. А цивілізація спричинила те, що «освічений чоловік мусить дбати про завтра, про ближче й далі своєї рідні, своєї громади, свого краю, своєї держави – тисяч і мільйонів людей, яких він у своєму житті не бачив, не знає... Він поносить жертви і тягарі для цілей, яких найчастіше не розуміє» [7, 315]. Звідси, якщо порівнювати людину ХХ століття з первісною людиною, то це перетворення аж ніяк не можна назвати прогресивним, оскільки сучасна людина втратила свободу, стала рабом суспільних відносин і більше не може бути щасливою.

І.Франко вважає, що соціалізм виник тоді, коли люди, оволодівши силами природи, замислилися і вирішили впорядкувати свій суспільний стан, щоб він відповідав найвищим ідеалам справедливості й братерства. Коли людина припинила шукати мету і сенс реальності поза межами земного життя та почала покладатись на свій розум, тоді «знайшла поле для взаємної любові, праці для добра загалу, дбання про поступ і досконалення нових поколінь. Із отсего новочасного змагання вплив і соціалізм, т.є. думка про таку зміну суспільних порядків, яка б, зносячи всякі привілеї, всяке поневолення і всякий визиск, позволяла одиницям і цілим народам якнайкраще розвиватися» [9, 30].

І.Франко негативно ставився до тлумачення суспільного поступу комуністами, оскільки вважав, що комунізм не здатний досягнути приватне життя людини: «Кожний чоловік бажає мати собі для відпочинку свій власний куток, де би міг бути зовсім свободним і не стісненим навіть своїми найближчими приятелями». І.Франко визнавав складність втілення комуністичних ідей, адже всі люди різні, мають «різний рівень розвитку, різні бажання та сподівання, та й повна спільність власності на землю є неможливою» [2, 229].

К.Маркс не дав детального опису суспільного устрою, хоча й відстоював ідею спільності власності на знаряддя та продукт праці для всіх працівників. Це зробили його послідовники, вважаючи, що таким устроєм має бути народна держава – «у ній через своїх

вибранців панував би весь народ, у ній не було б ні визиску, ні кривди, ні бідності, ні темноти». І.Франко розумів, що в такому суспільному устрої є багато привабливого для простих людей, зокрема турбота держави про кожного свого громадянина. Проте чим саме завершиться така турбота? І.Франко стверджує, що сила такої держави «налягала би страшним тягарем на життя кожного поодинокого чоловіка. Власна воля і власна думка кожного чоловіка мусила би щезнути, занідіти... Виховання, маючи на меті виховувати не свободних людей, а лише позиточних членів держави, зробилось би мертвою духовою муштрою, казенною. Люди виростили би і жили би в такій залежності, під таким доглядом держави, про який тепер у найабсолютніших поліційних держав нема й мови. Народна держава стала би величезною народною тюрмою» [2, 229].

І.Франко ставить питання: хто ж керував би такою «народною державою»? І відповідає: «Сього соціал-демократи не говорять виразно, та в усякім разі ті люди мали би в своїх руках таку величезну владу над життям і долею мільонів своїх товаришів, якої ніколи не мали найбільші деспоти. І стара біда – нерівність, вигнана дверима, вернулась би вікном: не було би визиску робітників через капіталістів, але була би всевладність керманічів – усе одно, чи родовитих, чи вибраних – над мільонами членів народної держави. А маючи в руках таку необмежену владу хоч би лише на короткий час, як легко могли би ті керманічі захопити її назавсідги! І як легко при таким порядку підняти серед людності корінь усякого поступу і розвою і, довівши весь загаль до певного ступеня загального насичення, зупинити його на тім ступені на довгі віки, придушуючи всякі такі сили в суспільності, що пхають наперед, роблять певний заколот, будять невдоволення з того, що є, і шукають чогось нового. Ні,.. «народна держава», ... не витворила би раю на землі, а була би найліпшим разі великою завадою для дійсного поступу» [7, 342].

Мислитель не випадково поставив критичний аналіз соціал-демократичної концепції «народної держави» в контекст суспільного прогресу. Прогрес (поступ) – результат активної діяльності людей, їхньої творчості. Розроблена соціал-демократами модель «державного соціалізму», основана на суворій регламентації життя, не сприяла б такій діяльності, сковувала б ініціативу, творчий почин, робила б людину слухняним, пасивним елементом державної машини [1, 115].

Як бачимо, для І.Франка мірилом справедливого суспільства було щастя та свобода людини: «...само багатство, сама наука, сама штука не може дати чоловікові повного щастя. Наскільки чоловік може бути щасливим у житті, він може се тільки в співжитті з іншими людьми, в родині, громаді, нації. Скріплення, уточнення того почуття любові до інших людей, до родини, до громади, до свого народу – отеє основна підвалина всякого поступу: без неї все інше буде мертво тіло без живої душі в ньому» [2, 230].

Проблему соціалістичного суспільства І.Франко вирішує на засадах громадівства та федерації. Громада повинна бути основою вільного розвитку особистості, її духовного прогресу, розквіту всіх здібностей та нахилів: «Життя громадське, основане на економічній рівності всіх громадян, чоловіків і жінок, на тісній дружності і спільності праці, розвинеться далеко краще, ніж може розвиватися тепер. Громада буде старатись розвивати свого члена після його вроджених способностей, і в міру його розвитку і сил використати його для добра громадського, зглядно для його ж власного добра» [4, 137]. В такій громаді взаємовідносини між її членами будуть ґрунтуватися на принципах федерації: «Кожда громада в краю, так як кожда особа в громаді, є свобідною одиницею, порядкується у себе дома зовсім по-своєму і ніхто не має права накидати їй згори які-небудь правила. Тому-то кожда громада має право входити в зв'язки і дружбу з другими громадами, з котрими, як і коли хоче, може лучитися чи то для більших спільних праць, чи для обміни витворів, чи для цілей просвітніх і т.д. Се тільки й є правдиве братерство (федерація), і тільки воно одно може запевнити лад і добру злагоду між громадами» [4, 138].

І.Франко, розглядаючи історію людства та проблеми прогресу, доходить висновку, що повного громадянського щастя та справедливого суспільства люди ніколи не зможуть досягти. Свою працю «Що таке поступ?» він завершує такими словами: розвитком людства керують два фактори – голод і любов. Голод – це матеріальні та духовні потреби людини, а любов – почуття, що поєднують людину з іншими людьми. Як бачимо, серед цих чинників немає людського розуму і, мабуть, ще довго не буде. Проте І.Франко закликає до праці, науки та дії: «Але се ще не рація, щоб ми закладали руки і байдухо дивилися, як міцний душить слабого, як богач кривдить та висисає бідного, як одиниці кривдять та руйнують сотки й тисячі людей. Чи буде, чи не буде з того рай на землі, а ми борімося з кожним поодиноким лихом, з кожною поодинокую кривдою та дбаймо разом не лише про те, аби побороти її в тім однім випадку, але також про те, або по змозі заткати джерело подібного лиха й на будуче» [7, 345].

Видатний мислитель все-таки приходиться до утвердження ідеалу національної самостійності стверджуючи, що цей ідеал є тією силою, що організовує та спрямовує творчу енергію народу для утвердження державної незалежності. «Ми мусимо серцем почувати свій ідеал, мусимо розумом уявляти собі його, мусимо вживати всіх сил і засобів, щоб наблизитись до нього, інакше він не буде існувати і ніякий містичний фаталізм не створить його там, а розвій матеріальних відносин натопає і роздавить нас як сліпа машина» [6, 285].

Отже, І.Франко звеличує милосердя і любов до інших людей, які є основою суспільного поступу. Вчений виступив за еволюційний розвиток суспільства, за розвиток, який пов'язаний з волею та працею людей без революцій та повстань. На перше місце він ставить людину, рівень задоволення її матеріальних та духовних потреб. А це неможливо без миру між людьми, без стану щастя окремої людини та й суспільства в цілому.

Література

1. Возняк С.М. У пошуках суспільного ідеалу (І.Франко і соціалізм). Монографія / Степан Возняк. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2006. – 170 с.
2. Кашуба М. Ідея суспільного прогресу в працях Івана Франка // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали міжнародної конференції / Марія Кашуба. – Львів: Світ, 1998. – С. 229-231.
3. Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах / Іван Франко. – К.: Наукова думка, 1986. – Т.45. – 457 с.
4. Франко І. Мислі о еволюції в історії людськості / Іван Франко // Там само. – С. 137-138.
5. Франко І. На суді / Іван Франко // Там само. – К.: Наукова думка, 1976. – Т.1 – С. 53-54.
6. Франко І. Поза межами можливого / Іван Франко // Там само. – Т.45. – С. 285-286.
7. Франко І. Що таке поступ? / Іван Франко // Там само. – С. 315-345.
8. Франко І. (Що таке соціалізм?) / Іван Франко // Там само. – С. 33-53.
9. Франко І. Про соціалізм і марксизм. Рецензії і статті 1897-1906 / Впор., вст. ст. і довідки Богдана Кравцева / Іван Франко. – Нью-Йорк: Пролог, 1966. – 258 с.

Аннотация. Ильина О.Ю. Идеи справедливого общества в философии Ивана Франко.

В статье на основе анализа философских трудов Ивана Франко раскрыты идеи справедливого общества, понимание социалистического строя и социального прогресса.

Ключевые слова: *справедливое общество, социализм, прогресс, «народное государство».*

Summary. Ilyina O.Yu. Ideas of fair society in the philosophy of Ivan Franko.

The article, that is based on the analysis of the philosophical works of Ivan Franko, deals with the idea of fair society, understanding of socialist order and social progress.

Key words: *fair society, socialism, progress, “public state”.*

Надійшла до редколегії 17.10.2010 р.